

Matti Miestamo et al. (szerk.): Negation in Uralic Languages
Typological Studies in Language 108.
John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2015. 667 o.

Az utóbbi években egyre több, az uráli nyelvekkel foglalkozó kötet lát napvilágot (lásd jelen kötet, De Groot 2017, előkészületben Vainikka-Tamm). Ezeknek a köteteknek a sajátossága, hogy egy szintaktikai vagy morfológiai, morfoszintaktikai tulajdonságot helyezve a középpontjába vizsgálják az uráli nyelveket.

Az itt bemutatásra kerülő kötet a tagadás témakörét járja körül az uráli nyelvekben, ahogy a sorozat címe - aminek keretén belül a kötet megjelent - mutatja, a tipológia keretei között. Célja kettős, egyrészt igyekszik elhelyezni az uráli nyelveket a már ismert tipológiai rendszerbe, másrészt pedig új adatokat és elemzéseket ad az uráli nyelvekről egységesen és egyenként is. A kötet szerkesztői, Matti Miestamo, Anne Tamm és Wagner-Nagy Beáta korábban is foglalkoztak már tipológiai kérdésekkel és a tagadással, valamint kiváló ismerői az uráli nyelveknek.

A kötet két nagy egységre válik a bennük szereplő fejezetek természete alapján. Az első rész (Part I. *Describing negation systems in Uralic languages*) 17 uráli nyelvet (bár ahogy később olvasható a bevezetésben, igazából 20 uráli nyelvet) vizsgál meg és írja le a nyelvekben megtalálható tagadási típusokat. A második nagy rész (Part II. *More specific aspects of negation in Uralic languages*) pedig egyrészt olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek egy, a tagadáshoz kapcsolódó konkrét jelenséget vizsgálnak meg átfogóan az uráli nyelvekben, vagy pedig épp ellenkezőleg, egy nyelven belül is a tagadásnak csak egy szegmensét vizsgálják meg alaposabban.

A két részt természetesen a szerkesztők által írt bevezető fejezet (*Negation in Uralic languages – Introduction*) előzi meg. A bevezető tanulmány négy alfejezetből áll. Az első alfejezet (*Presentation of the Volume*) magát a könyvet mutatja be, felsorolja a szerzőket és röviden ismerteti a kötet második felében található tanulmányokat. A második alfejezetben (*The Uralic languages*) az uráli nyelvek kerülnek bemutatásra a következő szempontok alapján:

1. A nyelvet beszélő nép területi elhelyezkedése és a nyelv szociolingvisztikai státusza
2. A nyelvek rokonsági rendszere
3. A nyelvek tipológiai jellemzői

Ebből a részből az olvasó megtudhatja, hogy az uráli nyelvek beszélőinek lakóhelye, száma és a nyelvek politikai, szociolingvisztikai státusza eltérő, de mégis csoportosítható. A három ún. nagy uráli nyelv: a magyar, a finn és az észt olyan nyelvek, amelyeknek beszélői önálló köztársasággal rendelkeznek és a nyelvek nemzeti nyelvi státuszban vannak. Az ún. kisebb uráli nyelvek legnagyobb része az Orosz Föderáció területén található, ezekből a mari, a komi, az udmurt, a

karjalai, a mordvin (erza és moksa) nyelvek beszélői saját köztársasággal rendelkeznek a Föderáción belül. A nyenyec, enyec, hanti és manysi nyelvek beszélői ún. autonóm körzetekben laknak. A nyelvek politikai státusza ugyan eltér egymástól attól függően, hogy autonóm körzetben vagy köztársaságban élnek-e a beszélői, de a szociolingvisztikai helyzetük abban mégis megegyezik, hogy egyik esetben sem többségi nyelvek.¹ A számi nyelvek esetében a helyzet egy kicsit különböző, mert a kb. 10 számi nyelv (vagy nyelvjárás) beszélői (kb. 22 000) megtalálhatók Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország területén egyaránt. A számik autonóm területtel nem rendelkeznek, a rájuk vonatkozó kisebbségi jogok az adott ország szabályai szerint alakulnak. A karjalai nyelvjárásokat részben Kelet-Finnországban, részben Nyugat-Oroszországban beszélik. Az uráli nyelvek közül a lív van a legveszélyeztetettebb státuszban, utolsó, regisztrált beszélője épp a kötet szerkesztése alatt halt meg, 103 éves korában.²

A következő részben az uráli nyelvek rokonsági rendszere áll a központban. Ennek feltérképezése már Sajnovicstól (1770) kezdve a finnugrisztika és az öszszehasonlító történeti nyelvészet középpontjában áll. Igaz, hogy a kutatások előrehaladtával a nyelvek közötti rokonsági fokok megállapítása változott, a főbb egységek, úgymint a szamojéd, az ugor, a permi nyelvek, valamint a mari, a mordvin, a számi és finnségi nyelvek megléte ma már egységesen elfogadott. Ezt a rendszert veszik alapul a kötet szerkesztői is, és ez alapján kerülnek bemutatásra az uráli nyelvek is.

Ami az uráli nyelvek tipológiáját illeti, a kötet a következő sajátosságokat sorolja fel:³

1. Fonológiai szempontból az uráli nyelvekre jellemző a magánhangzó-harmónia (előlségi és kerekégi harmónia) és a fokváltakozás.
2. Morfológiai jellemzők közül számosat felsorolnak a szerkesztők. Idetartozik az agglutináció, a gazdag esetrendszer, a nyelvtani nemek hiánya, a névelőnélküliség, a múlt és nem-múlt igeidők megkülönböztetése, a duális megléte, a feltételes, lehetőségi és felszólító módok megléte a ki-jelentő mód mellett. Az evidencialitás általános jellemzője az uráli nyelveknek, ám abban eltérnek, hogy milyen eszközzel fejezik azt ki. Míg az evidencialitás mint grammatikai kategória jellemzője minden keleti uráli nyelvnek, addig a nyugati nyelvekben evidenciális adverbiummal fejeződik ki. A nem-véges alakok kiterjedt használata és kombinálódása a

¹ A nyelvek beszélőinek számáról összefoglaló táblázatban kapunk adatokat, amely tartalmazza 2002-es és a 2010-es népszámlálási adatokat egyaránt.

² Az egyes nyelvek státuszára, beszélőinek számára, nyelvjárási kérdésekre az első részben, az egyes fejezeteknél a szerzők minden esetben kitérnek.

³ A kötetben bemutatott tulajdonságok közül szinte egyik sem jellemző minden uráli nyelvre, de mindegyik visszavezethető valamelyik alapnyelvre, így uráli jellemzőnek tekinthető.

gazdag esetrendszerrel szintén jellemzője az uráli (leginkább a finnségi és permi) nyelveknek.

3. Szintaktikai jellemzők közül hármát sorol fel a fejezet: i) az SOV alapszórendet, amely biztosan jellemezte az uráli nyelvek egészét, attól függetlenül, hogy ma már számos uráli nyelv SVO alapszórenddel rendelkezik (ez leginkább kontaktushatásra változott meg) ii) a véges alárendelések megjelenését indoeurópai nyelvek hatására (ide tartozik a hasonlítás analitikus megjelenése is) és legvégül iii) a tagadó segédige használatát a tagadás kifejezésében.

Ahogy fentebb említésre került, a kötet első fele az egyes nyelvek szisztematikus leírásából áll, minden fejezet egy-egy nyelvet vagy nyelvjárást mutat be. Az egyes fejezetek szerkezete egységes, követi a szerkesztők által összeállított kérdőívet (amely a bevezető fejezet végén melléklet formájában megtekinthető).

A fő fejezetek így az egyes nyelvekről szóló leírásánál a következő nagyobb alfejezeteket foglalják magukba: 1. mondattagadás, 2. mondatrész tagadás, 3. a tagadás egyéb aspektusai. A bevezető fejezet harmadik alfejezete (*Negation in typology and in Uralic*) szintén a szerkesztők által összeállított kérdőív szerkezetét követi és azon keresztül mutatja be a tagadás tipológiáját és ezzel együtt ismerteti a kötet legfontosabb eredményeit az uráli nyelvek tagadásával kapcsolatban. Mivel ennek a könyvismertetésnek a kereteit messze túlhaladná, hogy az egyes uráli nyelvek tagadásának leírásáról szóló fejezeteket egyenként ismeressem, célszerűbb, ha követve a bevezető fejezetet, egy általános összefoglalást adok az olvasónak.

Az első nagyobb egység a mondattagadás. A mondattagadás tárgyalásánál két fontos kérdés kerül tisztázásra, egyrészt a sztenderd tagadás, amin igei predikátummal formált egyszerű kijelentő mondat tagadását értik a szerkesztők, másrészt pedig az ettől eltérő mondattípusok, úgymint az egzisztenciális mondatok vagy más nem-verbális predikátumot tartalmazó mondatok tagadása. Az uráli nyelvekről elmondható, hogy mind a szimmetrikus, mind az aszimmetrikus tagadás megtalálható sztenderd tagadás esetében.⁴ A szimmetrikus tagadás esetében általános, hogy egy tagadó partikula fejezi ki a tagadást. Ennél érdekesebb az aszimmetrikus tagadás, aminek az uráli nyelvekre jellemző alete, amikor a lexikális ige formája végesről nem-végesre változik (A/Fin/NegVerb, lásd Miestamo 2005). Ilyenkor a tagadás jegyét egy tagadó segédige viseli magán, ami felvesz igei jellemzőket magára (hogy melyik jegyeket viseli a tagadó ige és melyeket a lexikális ige abban az uráli nyelvek eltérnek egymástól), és a segédige lesz a véges ige a mondatban. A tagadó partikula és a tagadó segédige mellett néhány nyelvben tagadó szuffixumot is lehet találni mint a sztenderd tagadás egy aletét.

A sztenderdtől eltérő tagadásoknál is (pl. tiltó mondatok, kérdő mondatok, nominális mondatok, egzisztenciális mondatok tagadása) az uráli nyelvek hason-

⁴ A szimmetrikus és aszimmetrikus tagadás definícióját lásd Miestamo (2005).

lőan változatos képet mutatnak. Így vannak szimmetrikus és aszimmetrikus tagadó stratégiákat egyaránt használó uráli nyelvek, tagadó partikulák, tagadó segédigék, és bizonyos nyelvekben tagadó egzisztenciális igék is megjelennek ezekben a tagadás típusokban. A mondattagadással foglalkozó kérdések közül az egyik legérdekesebb a beágyazott mondatok tagadása. Ez a kérdés általánosan kevésbé kutatott, és különösen érdekes az uráli nyelveknél, ahol a beágyazott mondatok legtöbbször nem-véges szerkezetekként jelentkeznek. Így a kötet eredményei és adatai nemcsak uráli, hanem tipológiai szempontból is újat hoznak. Ezek pedig a következők: Azokban az uráli nyelvekben, ahol véges beágyazások használatosak, a tagadásuk nem tér el a sztenderd tagadástól. Ennél színesebb képet mutatnak azonban a nem-véges alárendelések tagadási stratégiái. Néhány uráli nyelv esetében ilyenkor a tagadó segédige nem-véges formában jelenik meg, és így tagadja a nem-véges alárendelést. Más nyelveknél, ahol a sztenderd tagadás tagadó partikulát használ, ugyanez a partikula jelenik meg a nem-véges igealak előtt, ismét más nyelvekben azonban egy, a sztenderd tagadó partikulától eltérő tagadó partikula jelenik meg ugyanebben a pozícióban. Harmadik stratégiaként pedig sok uráli nyelv rendelkezik speciális, tagadó nem-véges formákkal, ezek használatosak olyankor, amikor a beágyazott nem-véges mondatot tagadni szeretnénk.

A kötet eredményeit bemutató rész második egysége az egyes mondatrészek tagadásával foglalkozik. A konstituenttagadással foglalkozó rész a következő jelenségeket tárgyalja: negatív válaszok, tagadó névmások, kvantorok, és végül a „hiány” kifejezésének eszközei. A tagadó válaszok esetében az uráli nyelvek két stratégiát alkalmaznak: 1) tagadó partikula vagy 2) a tagadott véges ige megismétlése. Azoknál az uráli nyelveknél, ahol nincs tagadó partikula, a tagadó ige megfelelően ragozott alakja szolgál negatív válaszként. A tagadó névmásokról általánosságban elmondható, hogy az uráli nyelvekben megjelenésük tagadáshoz kötött, vagyis tagadás esetében tagadó névmások jelennek meg, amelyek morfológiailag jelöltek (a jelöltség természetében eltérnek egymástól az uráli nyelvek). A „hiány” kifejezésére az uráli nyelvek legtöbbször valamilyen esetet használ, de ezen kívül ki lehet fejezni a „hiányt” prepozíciókkal, névutókkal, prefixumokkal, és akár grammatikalizálódott igei szuffixumokkal is. Érdekesség, hogy az uráli nyelvekben használt kifejezőeszközök fonológiai hasonlóságokat mutatnak, és etimológiailag feltehetően összetartoznak.

A harmadik és egyben utolsó nagy egység, a tagadás egyéb aspektusaival foglalkozik. Ezen olyan jelenségek vizsgálatát értik a szerkesztők, amelyek nem a tagadás eszközeivel kapcsolatosak, hanem a tagadáshoz kapcsolódnak, úgymint a tagadás hatóköre, negatív polaritás, a tagadás hatása az esetjelölésre, vagy a tagadó mellérendelő kötőszók megléte vagy hiánya az egyes nyelvekben.

A tagadás hatóköre esetében a szerkesztők leginkább a fókusztagadás kérdésével foglalkoznak. Megfigyelésük szerint azokban a nyelvekben, amelyekben tagadó partikulák vannak, a fókuszált elem tagadása során a tagadó partikula és a fókusz egymás mellett áll, míg tagadó segédigét használó nyelvek esetében ez nem lehetséges. Ilyenkor a fókuszált elem hangsúlyozása mutatja, hogy nem

mondattagadásról van szó. A másik, tagadáshoz köthető jelenség, a tagadás esetrendszerre gyakorolt hatása. Egyik formája ennek az ún. tagadási partitívusz (partitive of negation), ami a finnségi nyelvekre jellemző. Ilyenkor a tagadás fókuszába került NP partitívuszi esetet vesz fel. De megfigyelhető az is, amikor a tagadás hatókörébe került NP alanyeset helyett tárgyesetben áll. Ezek elég speciális tulajdonságai az uráli nyelveknek, kevés más az uráli nyelvcsaládon kívüli nyelvben található meg a tagadás kiváltotta esetváltozás.⁵

A bevezető fejezet eredményeket bemutató része elmondja, hogy a kérdőív tartalmaz még egy alrészletet. Ebben a részben olyan morfoszintaktikai jelenségeket lehet bemutatni, amelyek kapcsolódnak a tagadás kérdésköréhez, de nyelvspecifikusak, így csak az adott nyelv esetében érdemes kitérni rá. (Ennek a résznek a kitöltése nem volt kötelező a szerzők számára.)

Mint említettem, a bevezető fejezet után következnek azok a fejezetek, amelyek az egyes nyelveket mutatják be követve a kérdőív szerkezetét. Természetesen az egyes fejezetek egységessége mellett eltérések is találhatóak bennük, aszerint, hogy a bemutatott uráli nyelvben egy adott jelenség megtalálható-e vagy sem. A kötet szerzői és az általuk bemutatott nyelvek listája a következő, a kötetbeli csoportosítást követve:⁶

Szamojéd nyelvek:

Florian Siegl – erdei enyec, Mus Nikolett – tundrai nyenyec, Valentin Gusev – nganaszan, Wagner-Nagy Beáta – szelkup

Ugor:

É. Kiss Katalin – magyar, Andrey Filchenko – keleti hanti, Sipőcz Katalin – manysi

Permi:

Arja Hamari – komi, Svetlana Edygarova – udmurt

Volgai:

Sirkka Saarinen – mari, Anja Hamari és Niina Aasmäe – erza

Számi:

Rogier Blokland és Nobufumi Inaba – déli számi, Matti Miestami és Eino Koponen – kolta számi

Finnségi:

Anne Tamm – észti, Helle Metslang, Karl Pajusalu és Tiit-Rein Viitso – lívi, Maria Vilkuna – finn, Fedor Rozhanskiy és Elena Markus – vót

⁵ Fontos megjegyezni, hogy az orosz például olyan nem-uráli nyelv, amelyben ez a jelenség megtalálható.

⁶ Kis hiányossága a könyvnek, hogy a szerzők affiliációját nem adja meg, illetve talán elfért volna még egy pár soros ismertetés is róluk, hogy az olvasó számára egyértelművé váljon, hogy ki mely terület szakértője. Valamit az is csak minimális szinten említődik meg, hogy mikor van dolgunk anyanyelvi-nyelvésszel, ami inkább a kisebb uráli nyelvek esetében lehet érdekes az olvasó számára.

A könyv második fele, ahogy már említettem, a tagadás egyes kérdéseit veszi közelebbi vizsgálat alá.

A tanulmányok közül az első kettő egy csoportba tartozik, mert ezek egy bizonyos jelenséget vizsgálnak meg majd minden uráli nyelvben. A szerzők mindkét áttekintő fejezet adatait nagyrészt a már említett, a könyv egészéhez használt, a szerkesztők által összeállított kérdőív segítségével gyűjtötték.

Lauren Van Alsenoy és Johan van de Auwera (*Indefinite pronouns in Uralic languages*) tanulmánya a határozatlan névmásokat vizsgálja meg az uráli nyelvekben az általuk korábban már meghatározott tipológiai keretben. Tanulmányuk eredménye, hogy az uráli nyelvekben a határozatlan névmások mindig együtt állnak az ige tagadásával is. Ami a határozatlan névmások képzését jelenti, a szerzők a következő kategóriákat állítják fel: semleges határozatlan névmások (neutral indefinites), negatív polaritású határozatlan névmások (negative polarity indefinites), és tagadó határozatlan névmások (negatív indefinites). Az utóbbi kategória tovább bontható két altípusra: 1. morfológiailag negatív határozatlan névmásokra és 2. morfológiailag nem-negatív határozatlan névmásokra.

Ludja Veselinova Hedvig Skirgárddal közösen írt tanulmánya (*Special negators in the Uralic languages: Synchrony, diachrony and interaction with standard negation*) a nem igei predikátumokkal formált mondatok tagadási stratégiáját vizsgálja meg az uráli nyelvekben. A tanulmány szinkrón és diakrón szempontból egyaránt górcső alá veszi az adatokat. Szinkrón eredményei alapján megállapítja, hogy az uráli nyelvek három speciális tagadást használnak nem-verbális mondatokban: 1) negatív egzisztenciális, 2) tulajdonító és 3) általános statikus tagadó elemek. Ezek közül az első a leggyakoribb az uráli nyelvekben. Történeti szempontból az uráli adatokat a Negative Existential Cycle (Croft 1991) elméleti megközelítésében elemezte, és a kapott eredmények alapján az elmélet modifikációját javasolja.

A következő két fejezet középpontjában egy-egy uráli nyelv egy tagadással kapcsolatos sajátossága áll.

Kiefer Ferenc tanulmányában (*The privative derivational suffix in Hungarian: A new account*) a magyar *-tAlAn* szuffixum morfoszintaktikai tulajdonságait vizsgálja meg. A tanulmány kimutatja, hogy a szuffixum kapcsolódása különböző tövekhez (névszói, melléknévi és igei tő) hatással van annak disztribúciójára. Valamint felveti a kérdést, hogy német hatással kell-e számolnunk a szuffixum esetében. A tanulmány végén a szerző kitekintést tesz más uráli nyelvekre, melynek alapján megállapítja, hogy a 'nélküliség' morfológiai kódolása az uráli nyelvek egyik közös jellegzetessége.

Sachico Sosa tanulmánya (*Negation in Eastern Khanty narratives from the perspective of information flow*) a tagadás formáit vizsgálja az információs szerkezet szemszögéből. A tanulmányban összehasonlításra kerül az argumentumszerkezet állító és tagadó mondatokban, illetve az „ismert” és „új” információs tartalom szempontjából. A tanulmány adatai egybevágóak korábbi megállapításokkal (lásd pl. Givón 1984), miszerint a tagadás és az ismert információ szoros kapcsolatban állnak egymással.

Az önálló tanulmányok közül az utolsó, Gianguido Manzelli tanulmánya (*Mutual influences in negative patterns between Finno-Ugric and Turkic languages in the Volga-Kama area*) nyelvi kontaktus szempontjából vizsgálja meg a Volga-Káma vidéki uráli és a törökségi nyelveket. A tanulmány kimutatja, hogy a nyelvek közötti kapcsolat oda-vissza hatással volt, és a tagadást sem kerülte el, így kölcsönös hatás mutatható ki a sztenderd tagadás és a tiltás viszonylatában is.

Az itt bemutatott kötetnek természetesen sok előnye van, amelyre maguk a szerkesztők is felhívják az olvasó figyelmét a bevezető fejezetben. Egyrészt, egy ilyen átfogó, jól megtervezett kutatás, amely a legtöbb uráli nyelvben ugyanazt a jelenséget vizsgálja, lehetőséget nyújt arra, hogy jobban megértsük a tagadás természetét, a történeti változások lehetőségét, az areális hatásokat. Másrészt pedig mivel egy olyan terület vizsgálatáról van szó, ami eddig kevésbé volt kutatva, és ha volt is, semmiképpen nem tipológiai keretben, minden nyelv esetében számos új, terepmunka során gyűjtött anyaggal gazdagítja közös tudásunkat. A másodikként felsorolt előnyről kár lenne vitázni, elég csak megnézni az egyes fejezetekben a példákkal gazdagon illusztrált anyagot. A könyv hasznos lesz az uráli nyelvek kutatóinak és a tipológia iránt érdeklődőknek egyaránt.

Irodalom

- Croft, William (1991), *Syntactic categories and grammatical relations: The cognitive organization of information*. University of Chicago Press, Chicago.
- De Groot, Casper (2017), *Uralic essive and the expression of impermanent state*. John Benjamins, Amsterdam.
- Givón, Talmy (1984), *Syntax. A functional-typological introduction. Volume I*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Miestamo, Matti (2005), *Standard negation: The negation of declarative verbal main clauses in a typological perspective*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Sajnovics, János (1770), *Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse. Regiae scientiarum societati danicae praelecta et typis excusa Hafniae*. Nagyszombat.
- Vainikka, Anne – Anne Tamm (eds) (előkészületben), *Uralic syntax*.

TÁNCZOS ORSOLYA